

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет педагогічний
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ Урсу Н. О.

«__» _____ 2019 р.

Дипломна робота

магістра

з теми: ЕТНОГРАФІЧНА МЕТАФОРІКА СУЧАСНИХ БІСЕРНИХ
КОМПОЗИЦІЙ

Виконала: студентка 2 курсу,
групи ДРМ1-М18
спеціальності: 023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
(декоративно-прикладне мистецтво)
Банар Наталія Олександрівна

Керівник: Кліщ О. А.,
кандидат архітектури, старший викладач
Рецензент: Підгурний І. С.,
кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри

2019 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1 Етнічна символіка як прояв національної ідентифікації.....	6
1.1 Етнічна ідентифікація. Образотворчі аспекти.....	6
1.2 Етнографічна художня форма української орнаментики.....	16
Висновок до 1 розділу.....	38
Розділ 2 Метафорика бісерних композицій.....	39
2.1 Специфіка розвитку бісерних виробів у етнокультурах.....	39
2.2 Метафорика сучасних бісерних композицій.....	47
Висновок до 2 розділу.....	57
Розділ 3 Методика створення бісерних композицій.....	58
3.1 Техніки формування бісерних композицій.....	58
3.2 Синтез українських етнографічних мотивів у створенні бісерних прикрас.....	66
Висновок до 3 розділу.....	76
Висновки.....	77
Список використаних джерел.....	79
Додатки.....	87

ВСТУП

Мистецтво створення бісерних композицій стало яскравим проявом народного мистецтва у багатьох країнах світу. Однією з найширших галузей використання бісеру є створення прикрас.

Для виготовлення даних прикрас на Україні застосовувалась етнічна орнаментика, що майже завжди була спільною із орнаментами ткацтва та вишитих творів. Схеми для створення даних композицій переходили від покоління до покоління майстрів цієї сфери.

Бісерні прикраси становлять окрему ланку декоративно-прикладного мистецтва в контексті народного одягу українців, вони виконували прикрашальну функцію та були оберегами завдяки застосуванню архаїчних символів.

Актуальність дослідження. Художня обробка бісеру, як і будь-який вид декоративно-прикладного мистецтва, відрізняється яскравими національними рисами. Створення прикрас із бісеру є одним із найдавніших видів народної творчості. Орнаментику народної творчості у своїх працях висвітлили: О. Стрілець, М. Селівачов, Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова, О. Наумкіна; дослідження народних прикрас, в тому числі із бісеру, у своїх працях торкалися І. Дядечко, Г. Врочинська, М. Сафронова, Г. Савчук, Г. Стельмащук та ін.

Об'єктом дослідження є бісерні прикраси як явище мистецтва в контексті історії.

Предметом магістерської роботи – прикраси з бісеру, техніки їх виготовлення, типологія, застосування у них етнічної орнаментики.

Мета роботи – дослідити бісерні композиції, їх місце на теренах України, особливості їх орнаментики та символіки, їх використання в сучасних прикрасах з бісеру.

Відповідно до визначеної мети поставлено такі завдання:

- проаналізувати декоративне-прикладне мистецтво українських земель, його зв'язок з етнічною ідентифікацією;
- розглянути орнаментику України та її семантику;
- визначити зв'язок бісеру та мистецького скла;
- висвітлити різновиди прикрас на теренах України та місце бісеру у їх типології;
- визначити властивості та види бісеру, техніки виготовлення бісерних прикрас;
- окреслити особливості техніки нанизування квадратний шнур;
- з'ясувати найуживаніші елементи української орнаментики, на базі чого створити проект жіночих нагрудних прикрас за допомогою графічних редакторів.

Методи дослідження.

Для виконання завдань дослідження використані системний метод, фактологічний метод, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, у вигляді міркувань щодо відмінності та подібності об'єктів; узагальнення; дедукції виявленій у переході від загальних рис до одиничних.

Практичне значення одержаних результатів – визначення декоративного мистецтва як прояву ідентифікації нації; розповсюдження української орнаментики та її місце у бісерних прикрасах; на основі досліджень визначення основних технік нанизування; створення жіночих нагрудних прикрас із застосуванням архаїчної символіки українського декоративно-прикладного мистецтва.

Публікації. Результати роботи висвітлено в одній одноосібній статті у науковому фаховому виданні:

Банар Н. О. Техніки формування бісерних композицій / Н. О. Банар // Збірник наукових праць студентів і магістрантів мистецьких спеціальностей педагогічного факультету КПНУ ім. І. Огієнка – Вип. XII. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-сервіс», 2019. – С. 26-28.

Структура й обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, основної частини (трьох розділів), висновків, списку використаних джерел який налічує 81 позицію, додатків (ілюстративної частини) в яких вміщений ілюстративний матеріал обсягом 25 світлини. Загальний обсяг роботи: 78 сторінок основного тексту. Практичною частиною є виконані жіночі прикраси з бісеру в техніці квадратний шнур із використанням елементів української архаїчної орнаментики.

ВИСНОВКИ

Щоб створити бісерний виріб високої художньої якості, можна звернутись в минуле – до вивчення історії, прийомів й технік, орнаментики та символіки даного мистецтва, або ж навпаки, володіючи необхідними практичними вміннями і теоретичними знаннями, – орієнтуватися на створення принципово нових виробів.

Серед розмаїття елементів української орнаментики є такі, що трапляються лише в окремих місцевостях, такі, що панували в ширших регіонах, а також ті що були загальнонаціональними.

У загальнонаціональних мотивах присутні всі головні типи знаків: видовжені, округлі, подвійні, потрійні, хрещаті, багатопроменеві, конкретизовані зображення всіляких фізичних реалій.

Найчастіше ці знаки асоціюються із обрисами рослин і рукотворних предметів, рідше – з об'єктами тваринного світу, небесними тілами.

Найпоширеніші з мотивів є спіральні «баранячі роги», листки «барвінку», замкнуті «безкінечники»; квадрати «віконець» і ромби «медівників», хрещаті «вітряки» та «хрести»; різноманітні за формою «гілки», «вазони», «квітки» та «рожі» без виражених ботанічних ознак, варіанти «дубового листя»; хвилясті або зигзагові «гадючки», «кривульки» та «сосонки»; гостроспрямовані «зуби» та «клинці», відцентровані за композицією «павучки», восьмипроменеві «зірки».

Символічний зміст орнаментики базувався на ідеї родючості, захисту від злих сил, єдності світобудови, примноження достатків.

Метафорика сучасних бісерних композицій – полягає у використанні мотивів архаїчної орнаментики. Сьогодні мистецтво виготовлення прикрас з бісеру набуло нового життя. Багато майстрів створюють прикраси нових форм, візерунків, кольорової гами з врахуванням минулих традицій.

Сам бісер – давній матеріал, його появу пов'язують із виникненням скляного виробництва. Спочатку виникли намистини, які зменшуючись у розмірі утворили новий матеріал – бісер.

Бісер характеризується різноманітними ознаками – за матеріалами, формою, розмірами, формами отворів, прозорістю, видом внутрішньої та зовнішньої обробки, типом внутрішнього та зовнішнього покриття.

Вироби із застосуванням бісеру відносяться до самостійного відгалуження декоративно-прикладного мистецтва. Етнічна українська орнаментика є ваговою складовою даних виробів.

Територія України характерна такими техніками створення бісерних прикрас: силяння (ажурні вироби, шнури, силянки), ткання (гердани), плетіння. Серед прикрас найпоширеніші нагрудні та нашійні. Орнаментальна складова таких композицій найчастіше перекликалась із мотивами таких ремесл як ткацтво та вишивка, де також часто застосовується геометризована стилізація елементів.

На основі даних досліджень було отримано такі результати:

- проаналізовано декоративне-прикладне мистецтва українських земель, його зв'язок з етнічною ідентифікацією;
- розглянуто орнаментику України та її семантику;
- визначено зв'язок бісеру та мистецького скла;
- висвітлено різновиди прикрас на теренах України та місце бісеру у їх типології;
- визначено властивості та види бісеру, техніки виготовлення бісерних прикрас;
- окреслено особливості техніки нанизування квадратний шнур;
- з'ясовано найуживаніші елементи української орнаментики, на базі чого створено проект та практичне втілення жіночих нагрудних прикрас за допомогою графічних редакторів та виконання його у матеріалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ століття. Київ : Либідь, 2005. 274 с.
2. Крвавич Д., Овсійчук В., Черепанова С. Українське мистецтво : навч. посіб. Львів : Світ, 2004. 268 с.
3. Литвінець Е. Українське народне мистецтво вишивання і нанизування. Київ : Вища школа, 2004. 333 с.
4. Матейко К. Український народний одяг : етнографічний словник. Київ: Наукова думка, 1996. 196 с.
5. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. Київ : Либідь, 1996. 176с.
6. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Київ : Редакція вісника «Ант», 2009. 408 с.
7. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів : Свічадо, 2007. 120 с.
8. Виноградова Е. Большая книга бисера. Москва: Валери СПД, 1999. 432 с.
9. Герман М. М. Основные принципы классификации видов искусств. Москва : Эксмо, 2002. 206 с.
10. Рыбаков Б. Язычество древних славян. Москва : Наука, 1981. 608 с.
11. Королева Е. Технологии и техники плетения из бисера. С. 75–76.
12. Ніколайчук Н. Роль композиційного мислення в сприйнятті візуальної культури та мистецтва. Міст : Мистецтво, історія, сучасність, теорія. 2012. № 8. С. 216–223.
13. Пономаренко П. Сучасні народні ремесла. Науковий пошук молодих дослідників. Збірник наукових праць студентів. 2013. №1. С. 126–128.
14. Савчук Г. З історії українських жіночих прикрас. Львів. 2012. С. 127-136.
15. Станкевич М. Семіотика та семантика візуальної мови народного мистецтва. Мистецтвознавство : Зб. наук. пр. Ч.ІІ. 2007. С. 9–20.

16. Стоян С. Візуальні символи у первісній образності. Гілея : науковий вісник. 2018. №135. С. 277–280.

17. Пічкур М. Теоретико-практичні засади використання етнічної орнаментики в декоративній творчості майбутніх художників-педагогів. Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького. 2011. №2. С. 90–101.

18. Чегусова З. Роль символу, знака, міфу в професійному декоративному мистецтві України на межі ХХ–ХХІ століть. Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. 2008. №8. С. 146–151.

19. Яйкуненко О. В. Український орнамент – традиції та сучасність. Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень та практичних реалій : зб. матер. міжн. наук.-практ. конф. Київ : ДАКККиМ, 2007. С. 132-135.

20. Авер'янова Н. Українське образотворче мистецтво як невід'ємний чинник етнозбереження та націєтворення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2009. №13. С. 18–21. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-13/Averjanova.pdf>.

21. Алешугіна Н. Етнокультурні ресурси : сутність, класифікація, значення для розвитку туризму. 2016. С. 8–14. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/16369>.

22. Андрушко Л. Космогонія рушникових зображень. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=12740&chapter=1>.

23. Андрушко Л. Орнітоморфні мотиви в орнаментиці українських рушників. Вісник ХДАДМ. 2008. №1. С. 3–9. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/had_2008_1_1.pdf.

24. Бендюк Н. Квіткова символіка у декоративно-ужитковому мистецтві Волині. Острозький краєзнавчий збірник. 2012. №6. С. 370–381. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/2921/1/Bendiuk%20Nataliia.pdf>.

25. Гуркіна О.В. Рукоділля бісероплетіння, незвичайне плетіння з паперу : навч. посіб. для слухачів Університетів «третього віку». Луцьк, 2017. 64 с. URL: <http://3au.dsum.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/%D0%B2%D0%B5%D>

1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D1%85%D0%B5%D0%BD%D0%B4-%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%B4.pdf.

26. Датченко Ю. Етнокультурні джерела назв писанок із фітоморфними елементами. Дослідження з лексикології і граматики української мови. 2016. №17. С. 50–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dlgum_2016_17_8.

27. 1. Козьма В., Комарова О. Проблеми національної ідентичності українців. Вісник Житомирського державного університету. 2014. №6. С. 14–19. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/17377>.

28. Майгур Т. Традиційні орнаментальні мотиви в металопластиці Поділля другої половини XIX – початку XX століть. 2014. URL: <https://sworld.com.ua/konfer35/667.pdf>.

29. Мартичук М. Зооморфний мотив «оленя» у декоративно-прикладному мистецтві XX-початку XXI століття. URL: <https://int-konf.org/ru/2013/suchasna-nauka-khkhi-stolittya-17-19-06-2013-r/362-martitsuk-m-v-zoomorfniy-motiv-olenya-u-dekorativno-prikladnomu-mistetstvi-xx-pochatku-xxi-stolittya>.

30. Масловська М. Декоративно-прикладне мистецтво у полікультурному просторі України. Українська полоністика. 2007. №3. С. 77–82. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/3066/>.

31. Найдорф М. Простір “U”. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/najdorf.htm>.

32. Наумкіна О. Етнічні мотиви в історії моди України. 2013. №40. С. 101–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_40_15.

33. Нечипоренко Т. Художнє скло. URL: <http://www.mundm.kiev.ua/COLLECTN/GLASS.HTM>.

34. Отич О. Українське народне мистецтво у формуванні етнокультурної ідентичності особистості. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. 2011. № 2. С. 74-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvipto_2011_2_14.

35. Отрошенко В. Геометричний орнамент і знак в мистецтві зрубної спільноти. 2015. URL: [https://institutfrancais-ukraine.com/uploads/files/article%20Otrosenko%20V2\(2\).pdf](https://institutfrancais-ukraine.com/uploads/files/article%20Otrosenko%20V2(2).pdf).
36. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні. 2005. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8739/3-paliy.pdf?sequence=1>.
37. Причепій Є. Символ дерева в первісній культурі та орнаментах : структури та сакральні числа в композиціях дерева. Культурологічна думка. 2012. №5. С. 67–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2012_5_10.
38. Причепій Є. Структури символів та орнаментів як універсальний код культури людства. 2016. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/3171/1/20161125_504.pdf.
39. Причепій Є. Структури та сакральні числа в композиціях дерева. Культурологічна думка. 2012. №5. С. 67-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2012_5_10.
40. Романець Т. Лексикон української орнаментики. Огляди, рецензії, анотації. 2007. №3. С. 89-91. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43227/13-Romanets.pdf?sequence=1>.
41. Рудакевич О. М. Взаємозв'язок національної ідентичності та культури в націєтворчому процесі. Грані. 2010. С. 155–158. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/24991>.
42. Саніна Т. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд. Наукові записки. Том 46. 2005. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7764/Sanina_Doslidzhennya_natsional%27noyi_ta_etnichnoyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
43. Сафонова М. Історія розвитку бісероплетіння як різновиду декоративно-ужиткового мистецтва. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2008. №23. С. 145–148. URL: http://dspace.ltsu.org/bitstream/123456789/3265/2/2008_23.pdf.
44. Світлична О. Супрематичний конструктивізм у сучасному бісерному арт-дизайні. URL: http://www.confcontact.com/20121105/35_svitlichna.htm.

45. Селівачов М. До специфіки українського народного мистецтва. 1997. № 2. С. 47. URL : <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/390Selivachov.pdf>.
46. Скотна Н. Стець В. Особливості етнічної і національної ідентичності. Молодь і ринок. 2012. № 8 (91). С. 6–9. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7764/Sanina_Doslidzhennya_natsional%27noyi_ta_etnichnoyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
47. Стрілець О. Становлення українського декоративно-прикладного мистецтва. Історичний аспект. Science, research, development. 2018. №3. С. 67–74. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/scientific_conference/75/1/75-01_67-74.pdf.
48. Усатенко Т., Усатенко Г. Образно-символічна система орнаменту як чинник професійної компетентності фахівця. Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць. 2007. №4. С. 43–54. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/4957/1/rxo4.pdf>.
49. 56. Федорчук О. Автентичні риси бісерних прикрас західноукраїнської народної носі XIX ст. Світогляд. 2019. №1. С. 60–63. URL: <http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/News/Pages/View.aspx?MessageID=4854>.
50. Федорчук О. Бісер у декорі традиційного одягу українців (питання типології). Народознавчі зошити. 2012. №3. С. 452–468. URL: <https://docplayer.net/73679393-Tradiciyniy-odyag-ukrayinciv-carina-mistectvoznnavstva.html>.
51. Федорчук О. Бісерний декор українського народного одягу: давні та сучасні джерела дослідження. Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії : Зб. наук. пр. 2008. №8. С. 211–215. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16903/37-Fedorchuk.pdf?sequence=1>.
52. Черниш А. Розвиток комп'ютерної графіки як нового напрямку візуального мистецтва. 2018. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20392/3967.pdf?sequence=3>.
53. Щербак В. Українське художнє скло. URL: <https://ukr.sovfarfor.com/dekorativno-prikladne-mistectvo/sklo-krishtal/125-ukrainske-hudozhn-sklo.html>.

54. Бісер : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%80>.
55. Бісер: основні виробники та карта кольорів Preciosa-вдв (схема) : веб-сайт. URL: http://vdvkiiev.com.ua/index.php?option=com_k2&view=itemlist&task=category&id=145&Itemid=1333.
56. Бісероплетіння. Ткацтво герданів : веб-сайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/diplomna-zapiska-na-temu-biseropletinna-tkactvo-gerdaniv-183396.html>.
57. Види бісеру : веб-сайт. URL: <https://sites.google.com/site/biserisuvenir/vidi-biseru>.
58. Варіативність візерунків в вишивках Полтавських сорочок : веб-сайт. URL: <https://lektsii.com/2-100201.html>.
59. Екологічні аспекти видобування піску на прикладі об'єктів Чернігівської області : веб-сайт. URL: <https://mirznanii.com/a/328227-10/ekologchn-aspekti-vidobuvannya-psku-na-priklad-obktv-cherngvsko-oblast-10>.
60. Історія виникнення бісеру: веб-сайт. URL: http://biserbdut.blogspot.com/p/blog-page_42.html.
61. Історія скла під мікроскопом: з яких ракурсів варто досліджувати гутництво. Historical and Cultural Studies. 2016. №1. С. 57–62. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/41550/1/HCS_T3_N1_2016-59-64.pdf.
62. Капсула часу в пляшці : веб-сайт. URL: <https://www.vetropack.ua/uk/sklo/istorija-skla/>.
63. Колір в декоративно-прикладному мистецтві : веб-сайт. URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-43988.html#195048>.
64. Колір у народному та декоративно-прикладному мистецтві України : веб-сайт. URL: https://www.koloristika.in.ua/t_kdm.php.
65. Національні культура, традиції, звичаї та їх вплив на виховання людини веб-сайт. URL: https://stud.com.ua/56631/pedagogika/natsionalni_kultura_t_raditsiyi_zvichayi_vpliv_vihovannya_lyudini.
66. Освіта, наука і мистецтво України : веб-сайт. URL: https://vuzlit.ru/488768/osvita_nauka_i_mistetstvo_ukrayini.

67. Основи скла – технологія, термінологія, ноу-хау : веб-сайт. URL: <https://www.vetropack.ua/uk/sklo/glosarii/>.
68. Подільська вишивка : веб-сайт. URL: <https://etnoxata.com.ua/statti/vis-hivanki-istorija-i-suchasnist/podilska-vishivka/>.
69. Полтавські жіночі сорочки кінця XIX – початку XX ст.: особливості крою та декорування : веб-сайт. URL: https://revolution.allbest.ru/culture/00261666_1.html.
70. Силяти – тлумачення : веб-сайт. URL: <https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8>.
71. Символ – Квітка : веб-сайт. URL: <https://korali.info/obryadi/simvol-kvitka.html>.
72. Символи на писанках : веб-сайт. URL: https://zaxid.net/simvoli_na_pisankah_n1127746.
73. Скло мистецьке : веб-сайт. URL: http://www.gpedia.com/uk/gpedia/%D0%A1%D0%BA%D0%BB%D0%BE_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B5.
74. Скло. Походження та застосування : веб-сайт. URL: <https://studopedia.info/6-21631.html>.
75. Скляна промисловість : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.
76. Сучасне моделювання одягу з народним оздобленням : веб-сайт. URL: https://otherreferats.allbest.ru/culture/00849500_0.html.
77. Техніки бісероплетіння [Електронний ресурс] – 2013. – URL: <https://svyatik.org/svarka-56636.html>.
78. Українське декоративно-прикладне мистецтво 14-18 ст. : веб-сайт. URL: <https://ukr.sovfarfor.com/dekorativno-prikladne-mistectvo/93-ukranske-dekorativno-prikladne-mistectvo-14-18-st.html>.
79. Бісер : веб-сайт. URL: <https://carisma.com.ua/catalog/biser/>.

80. Виды и размеры бисера (часть 1) : веб-сайт. URL:
<http://artbiser.com.ua/content/20-articl2>.

81. Квадратный жгут. полный мастер-класс : веб-сайт. URL:
<https://masterbisera.com/zhguty/kvadratnyj-zhgut/>.